

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ

БАШТИНА

СВЕСКА 46

ПРИШТИНА - ДЕПОСАВИЋ 2018

ОВОМ СВЕСКОМ НАУЧНОГ ЧАСОПИСА *БАШТИНА*
ИНСТИТУТ ОБЕЛЕЖАВА 30 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА.

Припрему ове свеске суфинансирало је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије.

Главни и одговорни уредник

Проф. др Драган Танчић

Уређивачки и редакцијски одбор

Проф. др Волфганг Рорбах, академик, Беч
Проф. др Татјана Сењушкина, Симферопол
Др Андреј Мохов, Севастопол
Др Наталија Николаевна Муравјева, Ростов на Дону
Др Екатерина Ентина, Москва
Др Шак Ђ. Ханиш, Сан Диего
Доц. др Стефан Анчев, Велико Трново
Др Тодор Галунов, Велико Трново
Проф. др Недељко Станковић, Тузла
Др Мирко Томасовић, Фоча
Проф. др Марко Аглагић
Проф. др Бошко Сувајдџић
Проф. др Миласав Савић
Др Александар Мартиновић
Доц. др Далибор Елезовић
Проф. емеритус др Живота Радосављевић
Проф. др Драган Танчић
Проф. др Миодраг Гордић
Проф. др Урош Шуваковић
Проф. др Тиодор Росић
Проф. др Јасмина Новокмет
Проф. др Весна Минић
Проф. др Голуб Јашовић
Проф. др Здравко Делетић
Др Јасмина Ахметагић
Др Велибор Лазаревић
Др Драгана Јањић
Др Срђан Словић
Др Иван Бечић
Др Весна Зарковић
Др Ивана Женарју Рајовић
Др Далибор Велојић
Др Марија Јефтимјевић Михајловић
Др Мирјана Бечејски
Др Гордан Бојковић
Др Александар Павловић
Проф. др Обрад Стевановић
Др Ана Мумовић
Др Бојан Шево
Др Звездана Елезовић
Др Милутин Живковић

Резимеи на енглеском језику

Срђан Словић

Лектори

Јасмина Ахметагић
Марија Јефтимјевић Михајловић
Мирјана Бечејски
Ана Стишовић Миловановић
Јасмина Кнежевић
Сена Михаиловић Милошевић
Мунџа Дрековић

Издавач

Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић
e-mail institut.skp@gmail.com

УДК 008

Компјутерска обрада и шtamпа

GID „Pi-press“, Пирот

Тираж

Сви чланци објављени у часопису *Бастиона*
су рецензирани.

Виџета на корицама

Призренско четворојеванђеље,
јеванђелист Марко

Дизајн насловне *сйране* Петар Ђуза

Editor-in-chief

Professor Dragan Tančić, PhD

Editorial Board

Professor Wolfgang Rohrbach, PhD, academician, Vienna
Professor Tatyana Senyoshkina, PhD, Simferopol
Andrey Mokhov, PhD, Sevastopol
Nataliya Nikolaevna Muravyeva, PhD, Rostov-on-Don
Ekaterina Entina, PhD, Moscow
Shak B. Hanish, PhD, San Diego
Assistant Professor Stefan Ančev PhD, Veliko Trnovo
Todor Galunov, PhD, Veliko Trnovo
Professor Nedeljko Stanković, PhD, Tuzla
Mirko Tomasović, PhD, Foča
Professor Marko Atlagić, PhD
Professor Boško Suvajdžić, PhD
Professor Milisav Savić, PhD
Aleksandar Martinović, PhD
Assistant Professor Dalibor Elezović, PhD
Professor Emeritus Života Radosavljević, PhD
Professor Dragan Tančić, PhD
Professor Miodrag Gordić, PhD
Professor Uroš Šuvaković, PhD
Professor Tiodor Rosić, PhD
Professor Jasmina Novokmet, PhD
Professor Vesna Minić, PhD
Professor Golub Jašović, PhD
Professor Zdravko Deletić, PhD
Jasmina Ahmetagić, PhD
Velibor Lazarević, PhD
Dragana Janjić, PhD
Srđan Slović, PhD
Ivan Becić, PhD
Vesna Zarković, PhD
Ivana Ženarju Rajović, PhD
Dalibor Velojić, PhD
Marija Jeftimijević Mihajlović, PhD
Mirjana Bečejski, PhD
Gordan Bojković, PhD
Aleksandar Pavlović, PhD
Professor Obrad Stevanović, PhD
Ana Mumović, PhD
Bojan Ševo, PhD
Zvezdana Elezović, PhD
Milutin Živković, PhD

Summaries in the English language

Srđan Slović

Lectors

Jasmina Ahmetagić
Marija Jeftimijević Mihajlović
Mirjana Bečejski
Ana Stišović Milovanović
Jasmina Knežević
Sena Mihailović Milošević
Muniba Dreković

Publisher

Institute for Serbian Culture
Priština – Leposavić
e-mail institut.skp@gmail.com

UDK 008

Computer Text Processing and Print

GID „Pi-press“, Piro

Circulation

All articles published in the journal *Bastiona*
are reviewed.

Vignette on the Covers

The Prizren's Four Gospels
Evangelist Marko

Cover page design by Petar Đuza

YU ISSN 0353-9008

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 46

ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЊ
2018

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ

- Ана Р. Стишовић Миловановић, *Комуникација са
йишчевом имаїнацијом* 13
- Ана М. Мумовић, *Сїојан Новаковић: йрва срїска исїорија
књижевности као криїика* 19
- Снежана Р. Булат, *Драмски ликови у владарском руху* 31

ЈЕЗИК

- Јована Д. Томић, *Сїаїивни їлаїоли у енїлеском језику
и њихови йреводни еквиваленїи у срїском језику* 49

ПОЛИТИКОЛОГИЈА И СОЦИОЛОГИЈА

- Диана Тифанюк, Ирина Прядко, *Акїуальные войросы
йїравления качесївом обслуживания клиенїив
на їрансїорїїных йредїрияїїях* 69
- Ненад М. Аврамовић, Станимир Б. Ђукић,
Сїїрана дирекїна улаїања, моїивви, ризици и дуїли сїандарди 77
- Александра Н. Благојевић Даниловић, Драган Љ. Танчић,
*Значење йравних їтермина у вези са йојмом саслушање
– слушање, исказ, обраћање, йорука и ойшїење* – 93
- Срђан Ж. Словић, *Сїинозина и Локова їеорија друшїивеної уїовора* 115

Марија М. Јовановић, Весна Љ. Минић, <i>Врсџе насџавној рада са даровитим ученицима у редовној насџави</i>	125
Живанка М. Миладиновић Богавац, Неђо С. Даниловић, <i>Улоја слободних и независних медија у демократској леиштимизацији друшџва</i>	143
Војислав Б. Јовић, Александра Н. Благојевић Даниловић, <i>Исџорија уређења малолетничке делинквенције у кривичном законодавству Републике Србије</i>	159
Драган Љ. Танчић, Емина М. Лазовић Јовић, <i>Проблем избора модела и процедура мейодолошких исџраживања</i>	187
Марина Д. Мијатовић, Дражена Б. Пејановић, <i>Схваиање корупције у научној теорији, међународним документиима ОУН, ЕУ и пракси у БиХ</i>	201

ИСТОРИЈА

Весна С. Зарковић, <i>Побуне Арбанаса у Косовском вилајету 1911. године</i>	213
Далибор З. Велојић, <i>Продор јединица 13. корџуса НОВЈ на Косово 1944. и угрожавање одсџуиунице џруи армија „Е“</i>	231
Јован Д. Симијановић, <i>Прилој исџорији џословања „Трејче“ (1944–1956)</i>	241
Петар Р. Ристановић, <i>Јуословенски џроџрам мера и активносџи за заусџављање исељавања Срба и Црноџораца са Косова (1987)</i>	255
Александар М. Савић, <i>Срџски народ у Сџарој Србији (1839–1846)</i>	273
Марија В. Коџић, Далибор М. Елезовић, <i>Усџон Махмуд-џаше Бушайлије као одраз кризе османској државој сисџема</i>	291
Иван М. Беџић, <i>Врањска Привредна банка А. Д.</i>	307
Милутин Д. Живковић, Душан М. Поповић, <i>Свешџеник Лука Појовић – џарох суводолски (1. март 1890 – 21. фебруар 1943)</i>	329
Драгомир М. Бонџић, <i>Оџисмењавање сџановнишџва у Краљеву и околини 1945–1950</i>	349
Јелена М. Вукчевић, <i>Исџраживања средњовековној локалитетџа Ђуровача</i>	365

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

- Ивана С. Женарју Рајовић, *Прилої йроучавању делайносїи сликара Дичића – иконоїис у цркви Свейої Николе у манасїиру Кончулу код Рашке*393
- Нина М. Лојовић Милинић, *Темаїика и расїоред живоїиса на йросїору Пећке Паїријаршије и уїицај на живоїис у исїочној Херцеїовини у XVI и XVII вијеку*415

ПРИКАЗИ

- Мирјана М. Бечејски, *О драми идентїийейїа и йїајни сїїварања у књици Знамења и значења Марије Јефїимијевић Михајловић*433
- Упугство сарадницима 441
- Списак рецензената 449

Оригинални научни рад

Александар М. САВИЋ*
 Филозофски факултет, Београд

СРПСКИ НАРОД У СТАРОЈ СРБИЈИ (1839–1846)**

Апстракт: У раду је дат преглед дешавања у Старој Србији у периоду од прокламовања Гилханског хатишерифа (1839) до почетка спровођења танзиматских реформи (1845/6). Рад је написан највећим делом на основу необјављене архивске грађе српског порекла, објављених извора српске и британске провенијенције, домаће и стране штампе и релевантне литературе. Акцент у раду је стављен на положај српског народа у Старој Србији, који је првих година након прокламовања реформског акта био суочен са готово свакодневним арбанашким зулумима. У оваквим околностима многе српске фамилије са ових простора често су пребегавале у Кнежевину Србију да би сачувале свој живот и част.

Кључне речи: Османско царство, Стара Србија, Хатишериф од Гилхане, танзиматске реформе, Арнаути, зулуми, побуне, Кнежевина Србија.

Султан Махмуд II, који је започео опсежну реорганизацију Османског царства с намером да оснажи Царство и продужи му животни век, преминуо је изненада 1. јула 1839. године,¹ у жеку Друге египатске кризе (1839–1841). Његово реформаторско дело наставио је његов шеснаестогодишњи наследник, султан Абдул Меџид (1839–1861), који је приликом преузимања власти изговорио следеће речи: „Жеља је моја да у мом царству буде мир и поредак, да фукара моја спокојно и у рахатлуку живи. Ја радо уклањам свако дело, које би могло противно бити вишепоменутом миру, и поретку и рахатлуку народном“ (*Новине Србске*, 1/13. јул 1839; 8/20. јул 1839). Нешто више од четири месеца касније, тачније 3. новембра 1839. године, Мустафа Решид-паша (1800–1858), министар иностраних дела Османског царства, обнародовао је чувени Хатишериф од Гилхане, који је добио име по томе што је

* истраживач-приправник, aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs

** Рад је написан у оквиру пројекта *Српска нација: интелектуални и дигитални процеси* (ев. бр. 177014), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Сви датуми у основном тексту дати су по новом календару, а изузетак је учињен приликом цитирања периодике, када су упоредо дати датуми по старом и новом календару. Када је реч о напоменама, датуми су дати упоредо по старом и новом календару, или само по новом.

прочитан у делу царске палате Топкапи сарај који се звао Гилхана. Приликом свечаног читања реформског акта, који је у званичним новинама Кнежевине Србије назван „Уставом“, истакнуто је да је отпочело „срећно доба у коме ће се изводити срећне уредбе под именом срећне реформе“. Од тог тренутка, у Османском царству је отпочело Доба танзимата, које је трајало до проглашења устава 1876. године (Shaw–Shaw 1977: 59–60; Мантран 2002: 552, 555; Ортајли 2004: 87; *Новине Србске*, 4/16. новембар 1839).²

Хатишерифом од Гилхане решавана су разноврсна унутрашња питања у Турској: судска, финансијска, административна и војна. Међутим, најважније је то што су Хатишерифом проглашени једнаким сви поданици Османског царства, без обзира на верску и националну припадност, и гарантовано им је право на живот, част и иметак. Будући да је изједначавање поданика наишло на велики отпор муслимана, оно никада није било доследно спроведено, те је стога Царство до краја свог постојања боловало од неправедне поделе поданика. Поред тога, прокламовано је праведно опорезивање према имућности и равномерно регрутовање војника са свих простора Османског царства (Shaw–Shaw 1977: 60–61; Ортајли 2004: 86–88).

Прокламовањем једнакости свих поданика Османског царства пред законом, тежило се унутрашњој стабилизацији државе и спречавању мешања великих европских сила у унутрашње ствари Османског царства (Тодоровски 1984: 25). Тиме би Царство било ослобођено нових унутрашњоополитичких и спољнополитичких заплета који би нагрисали већ уздрмане темеље државног организма и започело нову епоху у свом историјском развоју. Међутим, ствари су узеле други ток. Уместо да започне период просперитета, уследио је период вишегодишњих немира, како у Анадолији, тако и у европском делу Османског царства, што је било у супротности са султановим очекивањима.³

Гилханским хатишерифом општи положај хришћанског становништва у Османском царству није био побољшан. Вишевековно исламско наслеђе утемељено на неједнакости муслимана и хришћана представљало је главни разлог, зашто поданици Османског царства исламске вероисповести, нису никако могли да прихвате једнакост са немуслиманским поданицима Царства, које су окривљивали за све невоље у држави (Јагодић 2016: 17–18; *Gazzeta di Zara*, 28. јануар 1840). Незадовољство Гилханским хатишерифом изражавали су антиреформски расположени муслимани широм Османског царства,

2 Архив Србије (= АС), Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (= МИД – В), 1840, Ф IV, Р 95, М. Обреновић – А. Петронијевићу, Т. В. Перишићу, Ј. Обреновићу, Цариград, 28. децембар 1839/9. јануар 1840.

3 Почетком 1840. године султан Абдул Меџид је јавно говорио: „Циљ свију моји жеља је сасвим укинати сва које закон и разум осуђује, злоупотрбљенија и угњетенија, утврдити мир и благостање свију моји поданика и подићи напредак и моћ царства“ (*Србске народне новине*, 17/29. март 1840).

посебно због новог начина опорезивања и новог система регрутације, прокламованих реформским актом. Немири су се током прве половине 1840. године, ширили у европским ејалетима Царства, а намера муслимана је била да на „хришћане ударе и све их истребе“. Ситуација је била додатно погоршана двама неродним годинама (1838, 1839), због чега је 1840. године дошло до пораста цена пољопривредних производа, што је имало директног утицаја на пораст друмског разбојништва и довело до повећане јавне несигурности у европском делу Царства, па самим тим и на простору Старе Србије (*Србске народне новине*, 11/23. фебруар 1840; 29. фебруар/12. март 1840; 19/31. мај 1840; 26. мај/7. јун 1840; 11/23. јул 1840; *Новине Србске*, 27. јул/8. август 1840).⁴

Стара Србија представља географски појам који је настао као израз српске историјске свести и потребе да се истакне историјско право Кнежевине Србије на територије под османском влашћу које су се налазиле јужно и југозападно од граница српске Кнежевине, а које су биле саставни део српске средњовековне државе. Према најновијим истраживањима српске историографије јужна граница Старе Србије је ишла линијом Дебар–Прилеп–Велес–Кратово–Тустендил, тј. поклапала се са јужном границом државе српског краља Стефана Уроша II Милутина (1282–1321) и са јужном границом Српске патријаршије која је постојала до 1766. године. Узимајући у обзир административну поделу Османског царства средином XIX столећа да се закључити да је највећи део простора названог Стара Србија обухватао казе Босанског (Новопазарска и Митровачка каза) и Херцеговачког санџака (Пријепољска и Пљеваљска каза) Босанског ејалета, Нишког санџака (Нишка, Прокупачка са Куршумлијом, Лесковачка и Пиротска каза) истоименог ејалета и цео Скопски ејалет. Скопски ејалет је обухватао следеће санџаке: Скопски (казе Скопље, Куманово, Врање, Крива Паланка, Кратово, Тетово и Кочани), Призренски (казе Призрен, Алтин, Ибали, Ђаковица, Пећ, Трговиште и Бихор) и Приштински (казе Приштина, Гњилане, Ново Брдо и Вучитрн) (Јагодић 2016: 7, 23–36; Шешум 2017: 88–92).

4 АС, Министарство иностраних дела – Инострано одељење (= МИД – И), ролна микрофилма (= рм) 47, Ф I, Р 90, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. јануар 1840; Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (= МУД – С), 1840, Ф IV, Р 56, И. Момировић – Попечитељству внутрених дела, Алексинац, 9/21. март 1840; Ф IV, Р 209, П. Весовић – Истом, Рашка, 1/13. април 1840; П. Марковић – Истом, Рашка, 25. април/7. мај 1840; Министарство финансија – Одељење промишљености (= МФ – II), Р 12, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 13/25. април 1840; Р. Ромић – Истом, Алексинац, 13/25. мај 1840; МИД – И, 1840, рм 49, Ф III, Р 131, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. мај 1840; МФ – II, 1840, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 12/24. јун 1840; МИД – В, 1840, Ф IV, Р 101, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Београд, 18/30. мај 1840; Ф IV, Р 22, Исти – Истом, Крагујевац, 7/19. децембар 1840; Архив Српске академије наука и уметности (= АСАНУ), Исписи, к. 12, И IV – 36/47, А. Маре – Ф. Гизоу, Београд, 31. јануар 1841.

Широм Старе Србије током 1840. године путеви су били несигурни од арнаутских разбојника, који су пљачкали, палили и убијали, исказујући на тај начин своје незадовољство прокламованим реформама. Према извештајима српских пограничних органа власти српски народ у Старој Србији је у овим бурним временима проживљавао тешке дане, суочен са самовољом Арнаута и злоупотребама локалних органа власти, који су често узимали од народа већи порез него што је било прописано законом.⁵ „Крајње насиље, које сада народ Србски од Турака још не избавивши се трпи и непрестано глобљење христјанских манастира од истиј“ нагнало је народ села Истока у Пећкој кази да опуномоћи Димитрија Арсенијевића, настојника околног манастира Гориоча, да представи султану Абдул Мециду „тужбу против великих гоненија турских којима су христјани изложени“. Обративши се 20. новембра 1840. године писменом молбом српском кнезу Михаилу Обреновићу да му помогне да отпутује у Цариград и да „за народ пог игом стењући, и свете манастире“ издејствује милост од султана, Арсенијевић је истакао да је српски народ у том крају изложен безграничном насиљу. Према његовим речима готово сваког дана се дешавају убиства Срба која нико не кажњава, зато што је „свакиј Турчин и суд и извршитељ суда“ (Љушић 2011: 47–48).⁶ Исте године, само неколико месеци раније, руском посланству у Цариграду достављена је колективна жалба хришћана из Скопља и Призрена на насиља турских власти и Арнаута (Јагодић 2016: 18). Слична ситуација је била и у осталим деловима Старе Србије, посебно у Нишкој, Лесковачкој, Пиротској и Прокупачкој кази Нишког санџака, где су особито биле изражене све мане провинцијске власти. Према речима хришћана из поменутих каза од када је Мустафа Сабри паша постављен за управника Нишког санџака (1840), њима се од тада „сунце помрачило, срећа угасила, и ми с нашом децом на ново јаничарство доживесмо“. У периоду од 1840. до 1841. године српски народ је на овом простору био суочен са сталним наметањем све већих пореза и ванредних кулука, насилном исламизацијом и свакодневним убиствима за која није нико одговарао. Српска села су

5 АС, МФ – II, Р 25, Ж. Димуловић – Попечитељству финансија, Пандирало 7/19. март 1840; Исти – Истом, Пандирало, 4/16. април 1840; Р 12, С. Јовичић – Истом, Алексинац, 13/25. април 1840; Р. Ромић – Истом, Алексинац, 13/25. мај 1840; МУД – С, 1840, Ф III, Р 113, Л. Бучовић – Попечитељству внутренних дела, Мокра гора, 11/23. март 1840; Ф IV, Р 207, Р. Миленковић – Алексиначком карантину, 3/15. април 1840; МИД – И, 1840, рм 49, Ф I, Р 216, Попечитељство иностраних дела – Начелствима окружја Ужичког, Чачанског, Крушевачког и Алексиначког, Крагујевац, 27. новембар/9. децембар 1840.

6 АС, МИД – И, 1840, рм 50, Ф II, Р 33, Д. Арсенијевић – М. Обреновићу, Крагујевац, 8/20. новембар 1840; Попечитељство иностраних дела – К. Стојановићу, Београд, 19. новембра/1. децембар 1840; К. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. новембар/5. децембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Ј. Герману, Крагујевац, 27. новембар/9. децембар 1840.

изгубила мир, а српски сељак образ. Усред бела дана у нишкој чаршији Турци су отели једну хришћанку од мужа и насилно је потручили. Нишки паша није хтео уважити тужбу хришћана поводом овог случаја, већ је сматрао веродостојним лажне изјаве два стара Турчина, која су посведочила да се жена самовољно потручила. Поведени примером представника власти и видевши да их нико не спречава, овим путем су кренули и Арнаути. Њихове чете су преправиле Нишки санџак, вршећи при том насиља сваке врсте. Паљевине, плачкање, отмице ради исламизације, силовања и убиства постала су тада свакодневна појава. У селима Прокупачке казе опљачкали су и убили више од 20 људи, ударали глобе на села и отимали сељанима стоку уз претњу да ће их побити. Њихова безобзирност је ишла дотле да нису имали обзира ни према православним храмовима; у прокупачкој цркви су силовали три отета хришћанина. У прокупачком селу Бугариновцу убили су једног момка секиром зато што је хтео да одбрани своју сестру коју су напастовали. Суочени са оваквим таласом насиља Прокупчани су се одлазили у Ниш „да се жале и плачу пред пашом“, али им је паша увек одговарао да су то честе појаве и да прихвате стање какво јесте (Перуничкић 1978: 606–620; *Новине Србске*, 10/22. мај 1841).⁷

У ситуацији када „бедни народ цвили али жалбе његове неће нико да чује“, српски живаљ у Старој Србији одлучио је да прибегне оружаном борби. Током пролећа 1841. године дошло је до више краткотрајних побуна у европском делу Османског царства, па те и до краткотрајне побуне српског народа у Нишком санџаку која је у крви угушена од Арнаута. Устанком је требало да буде обухваћено и подручје око Призрена, Скопља, Ђаковице, Пећи и Новог Пазара, али до тога није дошло (Стојанчевић 1971: 151–164; Андрејевић 2003: 65–115; Недељковић 2012а: 17–23; Јагодић 2015: 39–62; Јагодић 2016: 109–114). После брзог слома устанка показало се да ја стање уочи побуне било много повољније, него након ње. По територији Нишког санџака крстарице су арбанашке башибозлукче једнице, чија је самовоља прелазила све границе, зато што им је све било потпуно препуштено на милост и немилост. После њих по селима су зашле харачлије тражећи од народа да плати харач. Ситуација се није много променила ни са доласком румелијског сераскера Јакуп паше и царског комесара Тефик беја, који је требало да испитају узроке који су довели до побуне, поврате пребегло становништво из Кнежевине Србије, надокнаде претрпљене штете хришћанима и заведу ред и мир. Нишки мухафиз Мустафа Сабри паша је тада смењен, а на његово место је постављен Дели Исмет паша из Бурсе. Велики део

7 АС, МИД – В, 1840, Ф IV, Р 22, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Крагујевац, 7/19. децембар 1840; МФ – Ц, 1841, Ф V, Р 379, Р. Ромић – Попечитељству финансија, Алексинац, 30. децембар 1840/11. јануар 1841; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 5/17. април 1841; Ф II, Р 114, Ж. Милосављевић – Истом, Суповац, 21. март/2. април 1841.

становништва који је пребегао у Кнежевину Србију након слома устанка, вратио се током лета својим кућама, али су им штете биле само делимично надокнађене. Ред и мир није у потпуности враћен. У селима Пиротске, Лесковачке и Прокупачке казе током лета долазило је до убистава појединих хришћана. Истовремено је био појачан и притисак на српски живаљ у Новопазарској и Вучитрнској кази. Хришћани из Нишког санџака који су хтели да се пожале на свој положај Јакуп паши и Тефик беју, били су у томе спречавани или се дешавало да Тефик беј није уопште хтео ни да их саслуша. Крајем 1841. и почетком 1842. године ситуација се није много променила када је у питању јавна безбедност у Старој Србији. У јесен 1841. године Арнаут Ајдар спахија убио је и опљачкао Смиљака Николића, српског трговца из Лесковца. Наредне године у пролеће убијен је Радоња, бакалин из Ниша и један свештеник „који је био изаслат да арач и вергију купи“.⁸ Стање је било додатно погоршано покушајем избеглих вођа нишког устанка да поново подигну побуну у Нишком санџаку. Током пролећа 1842. године хајдучке чете су почеле да прелазе из Србије у Нишки санџак. Њихови предводници су ширили гласине да уживају подршку Русије и Србије. Међутим, не нашавши одзива у народу, који је током протекле године претрпео велике штете и гоњене турским потерама, чете су се у августу исте године повукле у Србију (Андрејевић 2003: 201–225).

У осталим деловима Старе Србије ситуација није била уопште повољнија. Почетком 1842. године у жалби коју је упутило 19 народних представника српског народа из Приштинске и Вучитрнске казе француском конзулу у Београду, представљен је несносни положај српског живља на тим просторима: насилна исламизација, претварање црква у џамије, вишедневно

8 АС, МФ – II, 1841, Ф V, Р 379, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 15/27. април 1841; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 15/27. април 1841; С. Милосављевић – Истом, Пандирало, 15/27. април 1841; Исти – Истом, Пандирало, 24. април/6. мај 1841; Р. Ромић – Истом, Алексинац, 30. мај/11. јун 1841; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 8/20. јун 1841; Р. Ромић – Истом, Алексинац, 13/25. јун 1841; С. Милосављевић – Истом, Пандирало, 20. јун/2. јул 1841; Исти – Истом, 3/15. јул 1841; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 12/24. јул 1841; С. Јовичић – Истом, Алексинац, 14/26. јул 1841; С. Милосављевић – Истом, Пандирало, 17/29. јул 1841; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 28. јул/9. август 1841; С. Јовичић – Истом, Алексинац, 15/27. август 1841; Исти – Истом, Алексинац, 30. август/11. септембар 1841; Ж. Миловановић – Истом, Суповац, 25. септембар/7. октобар; С. Јовичић – Истом, Алексинац, 30. септембар/12. октобар 1841; 1842, Ф V, Р 103, Исти – Истом, Алексинац, 16/28. март 1842; МУД – С, 1841, Ф I, Р 2, К. Пацек – Попечитељству унутрених дела, Алексинац, 11/23. август 1841; МИД – И, 1841, Деловодни протокол (= ДII), 940, 1048, 1109, 1141, 1308, 1444; рм 59, Ф IV, Р 63, II. Радојковић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 21. септембар/3. октобар 1841; Ф IV, Р 63, Исти – Истом, Алексинац, 25. септембар/7. октобар 1841; 1842, рм 67, Ф I, Р 187, Исти – Истом, Алексинац, 16/28. март 1842; МИД – В, 1842, Ф I, Р 2, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Београд, 1/13. април 1842.

бесплатно конаковање Турака по хришћанским кућама и сл. Почетком маја исте године на тим просторима оперисале су хајдучке чете које су намерава-ле да подигну устанак, до чега на крају није дошло. Један од предводника био је Марко Аврамовић из Вучитрна, о коме треба рећи нешто више, будући да је у српској историографији о његовој личности мало писано (Стојанчевић 1971: 168–172).

Марко Аврамовић је почетком маја 1839. године пребегао у Кнежеви-ну Србију и молио је српско Министарство унутрашњих дела да му доде-ли државну службу. Наредне године био је латов (цариника) на састанку Василијина чесма на Јавору. Због тога што је показивао непослушност пре-ма надређенима и чак покрао извесну суму државног новца, спроведен је у Ужице да му се суди. Како је протекло суђење и на који начин је Аврамовић кажњен за сада нам није познато, оно што знамо је да је он следеће године био привремени гвардијан (стражар) Радујевачког карантина. У пролеће исте године затражио је петнаестодневно одсуство како би могао да оде до Рашког састанка и сазна шта му је са породицом, зато што је у Вучитрну и околини тада владало анархично стање због побуне у Нишком санџаку. Аврамовић се није више враћао на своју дужност, већ је прешао у Турску и тамо постао свештеник. Директор Радујевачког карантина је добио инфор-мацију да се он више неће враћати у Србију. Међутим, последњих месеци 1842. или на самом почетку 1843. године Аврамовић је поново пребегао у Србију. Године 1843. био је свештеник у Карановачкој општини. У пролеће исте године поднео је молбу да му се дозволи да пребаци и породицу у Ср-бију, што му је било одобрено.⁹

Крајем 1843. године Порта је упутила у европске делове Османског царства комисију, која је требало да испита у каквом се положају налазе хришћани. Портини изасланици, међу којима су били Али Риза паша и Се-лим беј, који је требало да извиде стање на простору Скопског и Нишког санџака, саслушају тужбе хришћана и уредно их заведу. Међутим, антире-формни покрет Дервиша Цара (1843–1844), онемогућио је рад комисије, а арбанашки зулуми над хришћанским становништвом, добили су у ово време јачи интезитет. Арнаути, који си извесно време имали скоро „целу Румелију у својим рукама“ и по њој „палили и жарили“, искористили су ситуацију

9 АС, МУД – С, 1839, Р 94, М. Аврамовић – Попечитељству унутрених дела, 31. мај/12. јун 1839; 1840, ДП, 1283, 1312, 1578; 1841, Ф Ш, Р 225, М. Христић – Попечитељству унутрених дела, Радујевац, 10/22. мај 1841; Исти – Истом, Радујевац, 24. јун/6. јул 1841; 1843, Ф П, Р 32, М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 29. април/11. март 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству округа Чачан-ског, Београд, 3/15. април 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 3/15. април 1843; В. Мирковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 10/22. април 1843; АС, Лични фонд Илије Гарашанина (= ИГ), 782, М. Аврамовић – И. Гарашанину, Пожега, 24. јануар/5. фебруар 1851.

да свој бес искале над недужним хришћанима. Зулуми, које су они тада починили, превазилазили су по округности уобичајене норме мучења и понижавања раје. Арбанашка побуна била је праћена убиствима и спаљивањем хришћана у сеима Скопске, Тетовске, Врањске, Лесковачке и Призренске казе. Нису поштедели ни православне светиње. Спалили су манастир Свете Богородице код Кичева, цркве у Врању, Бабином Мосту на Косову и у Тетову, где је хришћанима речено да се „никакав празник празновати не може“ (*Сербске народне новине*, 9/21. децембар 1843; *Србске новине*, 11/23. децембар 1843; *Сербске народне новине*, 6/18. фебруар 1844; 2/14. март 1844; 5/17. март 1844; 6/18. април 1844; 13/25. април 1844; 4/16. јун 1844; Перуничкић 1978: 716–718; Џамбазовски 1979: 298–300, 301–304, 337–338; Недељковић 2014: 255; Јагодић: 2016: 18).¹⁰

У селу Теарце у Тетовској кази, Арнаути су на Божић 1844. године потурчили једну младу девојку. Поред ње, била је потурчена још једна хришћанка, која је затим насилно удата за једног Арнаута. Слични случајеви су се дешавала и у осталим селима у околини Тетова. Поред турчења и насилне удаје, честе су биле и отмице девојака. У случају када су се чланови уже породице успротивили Арнаутима, били би истога часа ликвидирани, као што је био случај са двојицом браће која су желела да спасу своју сестру, или са мајком, која није желела да се одвоји од своје ћерке (*Сербске народне новине*, 5/17. март 1844). Хришћани из Скопске казе су били принуђени да гледају „како им жене децу безчесте и срамоте, и у робство одгоне, а по неким женама и девојкама недра секу и тако рањиве на углед другима упућују“ (Џамбазовски 1979: 299–300). Према речима скопског митрополита, не постоје речи које би могле описати сурово насиље које је трпео народ од Арнаута у околини Скопља: „Ови нељуди везују људе за колац, и скверене њиве жене и кћери на њиве очи. Обесе људе за ноге и принуђавају њиве жене, да иј са димом запаљене сламе гуше. Они натакну децу на ражањ и пеку иј, као јагањце, ругајући им се: о Бајраму нисте нам јагња изпекли. Ево сада, ово вам је награда, ми вас печемо! Девојкама сдеру хаљине с тела. И тако иј морају по читаву ноћ служити“ (*Сербске народне новине*, 20. април/2. мај 1844).

Потискивање Арнаута од стране низама у другој половини маја 1844. године, није донело велико побољшање српском народу у Старој Србији. Према писању званичних новина Кнежевине Србије: „Бриге о изгледу најближе будућности хришћанског житељства Румелије, јошт никако нису исчезле“. Хришћани су сада били принуђени да, поред свих страдања која су поднели,

10 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 2, В. Теодоровић – Попечитељству внатрених дела, Алексинац, 20. март/1. април 1844; МФ – II, Ф II, Р 12, М. Милисављевић – Попечитељству финасија, Пандирало, 15/27. фебруар 1844; Исти – Истом, Пандирало, 1/13. март 1844; МИД – В, 1844, Ф II, Р 221, И. М. Гарашанин – А. Карађорђевићу, Београд, 10/22. април 1844; АСАНУ, Исписи, к. 12, И IV – 36/135, А. де Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 29. април 1844.

снабдевају регуларне турске трупе. Будући да је средином јула дошло до пацификације највећег дела побуњеног подручја, хришћани су тек тада могли привремено да одахну од зулума. Међутим, морали су да плате порез држави и да кулече, приликом пробијања колских путева преко Шар планине, који су повезивали административне центре у европском делу Османског царства (*Србске новине*, 10/22. мај 1844; *Србске народне новине*, 28. мај/9. јун 1844; 6/18. јул 1844; Јуришић 1852: 104).¹¹ Стање у Старој Србији након слома арбанашке побуне најбоље осликава жалба Срба из Призрена од 21. децембра 1844. године, упућена руском цару Николају I Романову (1825–1855). Пошто су жалбу поднели црквени и световни представници српског народа из Призрена и околине који су преживљавали тешке дане, дајемо један њен део у целини: „Нашу децу потурчише, и безчестише с силу наше жене и ћерке, с силу обљубише; нашу браћу с пушкама побише небројано, без суда и без пута. Цркве наше оборише и поараше, а наш закон погазише, и попове наше безчестише, с силу и за браду ги вукоше. Глобив нас безмерно, како који стигне: паша глоби, бег глоби и спахија, и господар, и субаша, и кадија, и зулумћари, који стигне – сви глобу!“ (Задужбине Косова 1987: 612–613).

Након смиривања ситуације на побуњеном подручју, Порта је одлучила да на ту територију упути комисију, која је требало да на терену утврди колику су штету претрпели хришћани у време арнаутских немира. Штета би им се надокнадила, секвестирањем имовине од затворених арбанашких ага и бегова. На челу комисије се налазио Емин паша, који је током лета 1844. године боравио у Битољу и Скопљу. Међутим, да би реч хришћана имала веродостојност, приликом пријављивања штете члановима комисије, требало је да о томе посведоче и два сведока муслиманске вероисповести. Будући да муслимани никако нису хтели да сведоче у корист хришћана, на овом плану није ништа конкретно урађено (Андонов–Пољански: 140, 144–145, 147–148, 151).¹²

Слом арбанашке антиреформне побуне крајем пролећа 1844. године омогућио је да се и на територији Старе Србије отпочне са спровођењем танзиматских реформи. Извршен је попис становништва и покретне и непокретне имовине. Укинуте су спахије у Нишком, Призренском и Приштинском санцаку и установљени су меџиси, односно шуре – саветодавна већа у провинцијама у саставу којих су поред државних чиновника, улазили и представници локалних муслиманских и немуслиманских заједница. Сваки локални отпор Арнаута војска је гушила силом, а ред и мир су повремено реметиле арнаутске разбојничке чете којих је током 1845. и 1846. године било на територији Нишке, Пиротске, Лесковачке, Прокупачке и Новопазарске

11 АС, МУД – С, 1844, Ф Ц, Р 2, Ђ. Симић – Попечитељству внуртних дела, Мокра гора, 9/21. септембар 1844.

12 АСАНУ, Исписи, к. 13, И XIII – 45/31, Буркне – Ф. Гизоу, Терапија, 27. јун 1844.

казе (Стојанчевић 2008: 66–72; Јагодић 2016: 12–13).¹³ Поред арнаутских разбојничких чета било је још чинилаца који су отежавали живот српског народа у Старој Србији, као што су велико пореско оптерећење¹⁴ и неуважавање српских жалби поднешених турским властима, које су поједине подносиоце стајале главе, као што се десило Михаилу Миши Стојановићу из Враћа. Миша Стојановић је био опуномоћени представник народа из Враћке казе у чије име је подносио молбе у Цариграду. Почетком 40-их година 19. века боравио је у Цариграду или Београду. Пошто му је 1844. године дозвољено да се врати у Враће, Стојановић је убрзо по повратку покренуо питање повратка његове имовине која је разграбљена током гушења устанка 1841. године. Неодустајање од захтева за повратком имовине коштало је Михаила Стојановића главе (10. август 1845), а као оправдање његовог убиства, наведено је да је намеравао да подигне устанак против турске власти.¹⁵

Непостојање јавне безбедности, злоупотребе провинцијских органа власти и тешке друштвено-економске прилике на селу, имали су пресудног утицаја на велики број српских фамилија и појединаца из Старе Србије, да у периоду, који се обрађује у ово раду, мигрирају у Кнежевину Србију. Погранични органи власти Кнежевине Србије, убрзо након објављивања Гилханског хатишерифа, јављали су како се српски народ у Османском царству нашао у ситуацији у којој је имао само два избора, да погине или да пребегне у Србију.¹⁶

- 13 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 51, М. Дамјановић – Попечитељствунутренихдела, Рашка, 11/23. јул 1844; МИД – И, 1844, рм 90, Ф III, Р 6, М. Трифуновић – Попечитељствуиностранихдела, Ужице, 5/17. јул 1844; Р. Петровић – Истом, Крушевац, 25. септембар/7. октобар 1844; Исти – Истом, Крушевац, 9/21. октобар 1844; 1845, рм 98, Ф I, Р 223, М. Драгићевић – Попечитељствуиностранихдела, Чачак, 21. април/3. мај 1845; Исти – Истом, Чачак, 28. април/10. мај 1845; М. Дабић – Истом, Алексинац, 25. јун/7. јул 1845; МФ – II, 1845, Ф I, Р 50, В. Топлицки – Попечитељствуфинансија, Пандирало, 31. август/12. септембар 1845; Ф IX, Р 19, С. Николајевић – Истом, Василијина чесма, 15/27. јул 1845; 1846, Ф I, Р 16, П. Станковић – Истом, Суповац, 31. март/12. април 1846; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 19. април/1. мај 1846; Ф X, Р 85, С. Анђелковић – Истом, Рашка, 1/13. јул 1846; А. Милосављевић – Истом, Грамада, 26. јул/7. август 1846.
- 14 АС, МИД – И, 1845, рм 98, Ф I, Р 223, М. Драгићевић – Попечитељствуиностранихдела, Чачак, 13/25. новембар 1845; Министарствоунутрашњихдела – Полицајно одељење (= МУД – II), 1846, Ф IV, Р 171, Р. Петровић – Попечитељствунутренихдела, Крушевац, 27. фебруар/11. март 1846.
- 15 АС, МФ – II, 1841, Ф V, Р 379, С. Милосављевић – Попечитељствуфинансија, Пандирало, 22. мај/3. јун 1841; МИД – И, 1845, рм 98, Ф I, Р 223, К. Цветковић – синовцуКрсти, кумуЛазииосталима, Лесковац, 2/14. август 1845; М. Дабић – Попечитељствуиностранихдела, Алексинац, 6/18. август 1845; Исти – Истом, Алексинац, 9/21. август 1845; Исти – Истом, 13/25. август 1845.
- 16 АС, МУД – С, 1840, Ф IV, Р 156, И. Момировић – Попечитељствунутренихдела, Алексинац, 9/21. март 1840; Ф III, Р 113, Л. Бучовић – Истом, Мокра гора, 11/23.

Крајем 1839. и током 1840. године преко пограничних караула и састанка Кнежевине Србије уследило је пребегивање читавих фамилија или појединаца са простора Старе Србије. Највећи број бегунаца био је из следећих вароши и околних села: Нови Пазар (села Дежева, Драмиће, Дубиње, Дунишиће, Жабрен, Житниће, Жуњевиће, Крче, Лопиже, Луково, Павље, Пиларета, Пурђе, Радаљица, Свиланово, Црчево, Чедово), Враће (села Богошевац, Власе, Кацапун, Костомлатица, Куново, Љиљанце, Секирје, Срнећи Дол, Стубал, Тумба, Ушевце, Шапранце), Нова Варош (села Рутош, Дрмановићи) Пирот (Бежиште, Пасјача, Шестигабар), Лесковац (села Бојник, Градња), Ниш (села Горњи Матејевац, Јелашница, Каменица), Прокупље (село Клисурсица), Пљевља, Пријепоље, Призрен, Пећ (села Љутоглава, Осојане), Гњилане, Ново Брдо и Вучитрн (село Оклаце).¹⁷ С обзиром на то да је излишно наводити сваког појединачног бегунца или сваку фамилију, указаћемо само на следеће чињенице. Крајем априла и почетком маја 1840. године на Рашком састанку су пребегле 32 фамилије из новопазарских села, док се истовремено припремало да пребегне још 50 фамилија из Новопазарске казе.¹⁸ У јесен исте године, у кратком временском року од две недеље

март 1840; Ф IV, Р 207, Р. Миленковић – Алексиначком карантину, Пандирало, 3/15. април 1840; И. Момировић – Попечитељству внуртних дела, Алексинац, 8/20. април 1840; Ф IV, Р 209, П. Весовић – Истом, Рашка, 1/13. април 1840; П. Марковић – Истом, Рашка, 25. април/7. мај 1840; Ф IV, Р 219, П. Весовић – Истом, Рашка, 27. март/8. април 1840; П. Марковић – Истом, Рашка, 16/28. април 1840; ДП, 364, 642, 683, 775, 776; МФ – П, Р 12, Р. Ромић – Попечитељству финансија, Алексинац, 13/25. мај 1840; МИД – И, 1842, рм 76, Ф VI, Р 59; МИД – В, 1840, Ф IV, Р 101, Ђ. Протић – М. Обреновићу, Београд, 1/13. мај 1840.

- 17 АС, МУД – С, 1840, ДП, 604, 656, 697, 707, 1079, 1239, 1261, 1322, 1325, 1341, 1343, 1344, 1395, 1524, 1674, 1675, 1676, 1679, 1692, 1693, 1761, 1762, 1767, 1853, 1854; Ф III, Р 113, Л. Бучовић – Попечитељству внуртних дела, Мокра гора, 1/13. март 1840; Исти – Истом, Мокра гора, 12/24. мај 1840; Исти – Истом, Мокра гора, 16/28. јун 1840; Исти – Истом, 30 јул/11. август 1840; Исти – Истом, 4/16. август 1840; Исти – Истом, 9/21. август 1840; Исти – Истом, 26. август/7. септембар 1840; Исти – Истом, 3/15. септембар 1840; Исти – Истом, 10/22. септембар 1840; Исти – Истом, 26. септембар/8. октобар 1840; Исти – Истом, 4/16. октобар 1840; Ђ. Вучковић – Истом, Мокра гора, 12/24. октобар 1840; Л. Бучовић – Истом, Мокра гора, 14/26. новембар 1840; Ф IV, Р 188, П. Весовић – Попечитељству внуртних дела, Рашка, 20. март/1. април 1840; Исти – Истом, Рашка, 22. март/3. април 1840; Исти – Истом, Рашка, 1/13. април 1840; Ф IV, Р 219, Исти – Истом, Рашка, 6/18. април 1840; П. Марковић – Истом, Рашка, 16/28. април 1840; Исти – Истом, Рашка, 20. април/2. мај 1840; Исти – Истом, Рашка, 27. април/9. мај 1840; П. Весовић – Истом, Рашка, 5/17. мај 1840; Ф IV, Р 227, М. Илић – Истом, Чачак, 3/15. април 1840; МФ – П, 1840, Р 12, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада, 2/14. септембар 1840; С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 30. октобар/11. новембар 1840; МИД – В, 1840, Ф V, Р 50.
- 18 АС, МУД – С, 1840, Ф IV, Р 219, П. Марковић – Попечитељству внуртних дела, Рашка, 16/28. април 1840; Исти – Истом, Рашка, 20. април/2. мај 1840; Исти – Истом, Рашка, 27. април/9. мај 1840; Ф IV, Р 227, М. Илић – Истом, Чачак, 3/15. април 1840.

у Србију је пребегло 25 фамилија из Врањске казе.¹⁹ Превасходно, радило се о проширеним породицама. Илустрације ради навешћемо као пример породицу из врањског села Власе на челу које се налазио Станко Цветковић, који је има око 110 година. Заједно са њим у Србију су пребегла 2 његова сина, 2 снаје, 9 унука и 2 унуке.²⁰ Следеће године број пребеглих лица нагло је порастао, због неуспешног устанка у Нишком санџаку. Према извештајима српских пограничних органа, у периоду од 24. априла до 3. маја 1841. године на територију Кнежевине Србије привремено је пребегло 1 363 фамилије, односно 9 460 мушкараца, жена и деце са преко 47 000 грла стоке. У наредним данима број пребеглих лица је растао. Тако је до 7. јуна број привремено пребеглих износио 1 648 фамилија са 11 223 члана и са преко 58 000 грла стоке (Перунички 1978: 593, 598, 601).²¹ Поред бегунаца из Нишког санџака спас од зулума у Србији проналазиле су и многобројне породице и појединци из других места Старе Србије. Међу њима је било и доста појединаца из Пећи (Нико Грдић, Јован Милићевић, браћа Павле и Томо Симић, Милосав Грановић, Јанаћ Миловановић и Божа Градић) и из села Пећке казе (Сувог Грла, Рудника, Бања и Истока), међу којима и калуђер из Истока Јанићије Вељковић.²² Затим из села Новопазарске казе (села Врболози, Добриње, Митрова Река, Муово, Ступ, Туново, Тушимља), Пријеполске (село Страњани) и Призренске казе (село Оптеруша), те потом из Прокупачке казе (села Дудулајце, Клисурица, Речица, Трнов Лаз), одакле је последњих дана децембра пребегло 13 фамилија, односно 86 лица.²³ У исто време пребегло је 25 фамилија из Вучитрна које је предводио Марко Атанасијевић из истог места (Недељковић 2012: 273).

19 АС, МФ – II, 1840, Р 12, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 30. октобар/11. новембар 1840.

20 АС, МУД – С, ДП, 1676.

21 АС, МУД – С, Ф III, Р 163, Н. Стојановић – Алексиначком карантину, Грамада, 13/25. април 1841; МФ – II, 1841, Ф V, Р 379, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада, 13/25. април 1841; С. Јовичић – Истом, Алексинац, 15/27. април 1841; Збирка Радослава Перовића (= ЗРП), Ф I, РП 4, Ђ. Протић – А. Мареу, Београд, 2/14. мај 1841. Током лета 1841. године највећи број пребеглих фамилија из Нишког санџака вратио се на своја огњишта.

22 АС, МУД – С, 1841, Ф III, Р 183, Л. Бучовић – Попечитељству унутрених дела, Мокра гора, 13/25. март 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 17/29. април 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 3/15. мај 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 12/24. јун 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 9/21. октобар 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 21. новембар/3. децембар 1841.

23 АС, МУД – С, 1841, Ф III, Р 158, П. Весовић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 17/29. март 1841; Исти – Истом, Рашка, 3/15. новембар 1841; Ф III, Р 183, Л. Бучовић – Попечитељству унутрених дела, Мокра гора, 6/18. април 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 12/24. април 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 3/15. мај 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 15/27. мај 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 6/18. јул 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 9/21. октобар 1841; Исти – Истом, Мокра гора, 14/26. новембар 1841; Ф III, Р 183, Исти – Истом, Мокра гора, 25. мај/6. јун 1841; МИД – В, Ф I, Р 2, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Београд, 31. децембар 1841/12. јануар 1842.

Током наредне године било је бегунаца из горе наведених каза, али је њихов број мањи у односу на претходну годину. Највећи број пребеглих фамилија и појединаца био је из Новопазарске казе (села Лопиже, Муово, Ступ, Црчево, Шалиновиће, Шаре), а затим из Вучитрнске. Према подацима који су нам били доступни, број пребеглих лица из Новопазарске казе био је 100, а из Вучитрнске 55. Број пребеглих лица из осталих каза био је знатно мањи. Из пећког села Љугоглаве забележено је пет бегунаца (Огњан Милошевић, Милић Васиљевић, Милета Милошевић, Сава Томовић и Шутан Павићевић), а из Лоћана 1 (Здравко Павловић), док их је из призренског села Велика Хоча било тројица (Спасоје Крстић, Петко Станојевић и Јанко Вучковић).²⁴ Наредних година подаци о броју бегунаца су мањи, а свакако на то има великог утицаја и очуваност архивске грађе српског порекла. Током 1844. године највећи број њих био је као и 1842. године из Новопазарске казе. Поменуте године, у ноћи између 15. и 16. марта, у Србију су пребегла четири брата – Марко, Јаков, Арсеније и Данило Михаиловић из села Избице у Новопазарској кази, чија је породична задруга имала 34 члана (Јагодић 2016: 18).²⁵ Непуних месец дана касније, преко карауле Јариње у срезу Јошаничком пребегло је 8 фамилија, односно 56 лица, из села Борова глава.²⁶ Две године касније из истог села су пребегле још 2 српске породице. Исте године у Србију су пребегле још две српске фамилије из исте казе, тј. из села Крњина и Остраће.²⁷

Узроци пребегавања су били различити. Најчешће је навођен као главни узрок несносни положај праћен свакодневним зулумима. Међутим, у појединим случајевима било је јасно прецизирано шта је конкретно утицало на поједина лица да пребегну у Србију. Августа 1840. године у Србију је пребегла Петар Цветковић са сином Димитријем из Пољанице у Лесковачкој кази, зато што је ранио субашу и своју супругу која је са њим блудничила. Месец дана касније српску границу је прешао Алекса Николић

24 АС, МФ – П, 1842, Ф А, Р 54, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада, 10/22. јануар 1842; Ф В, Р 104, Исти – Истом, Грамада, 9/21. фебруар 1842; МУД – С, 1842, ДП, 546, 1014; МИД – В, 1842, Ф I, Р 2, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Београд, 16/28. јануар 1842; Исти – Истом, Београд, 3/15. фебруар 1842; Исти – Истом, Београд, 16/28. фебруар 1842; Исти – Истом, Београд, 1/13. април 1842; Исти – Истом, Београд, 16/28. април 1842; Исти – Истом, Београд, 1/13. јун 1842; Исти – Истом, Београд, 16/28. јун 1842; Исти – Истом, Београд, 3/15. јул 1842; Исти – Истом, Београд, 1/13. август 1842.

25 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 2, М. Дамјановић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 19/31. јануар 1844; Исти – Истом, Рашка, 8/20. март 1844; Марко, Јаков, Арсеније и Данило Михаиловић – А. Карађорђевићу, Рашка, 17/29. март 1844; Попечитељство унутрених дела – Рашком састанку, Београд, 20. март/1. април 1844.

26 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 2, М. Дамјановић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 5/17. април 1844.

27 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 7, А. Х. Трифковић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 14/26. септембар 1846; Исти – Истом, Рашка, 14/26. новембар 1846.

из Лесковца са женом и троје деце, зато што је убио субашу у самоодбрани.²⁸ У јесен исте године у Србију је пребегао Недељко Дренић, терзија из Приштине, зато што је убио једног Турчина због жене.²⁹ Вуксан Божанић из села Оптеруше у Призренској кази, пребегао је у Србију у лето 1841. године због крвне освете, склањајући се од Арнаута.³⁰ У истом периоду и из истог разлога пребегао је преко Рашког састанка Раде Ђурић са четири друга из Ибарског Колашина (Вучитрнска каза).³¹ Наредне године у Србију је пребегао Вуксан Бујанић из Новопазарске казе због убиства Турчина.³² Почетком 1843. године у Србију је побегао Јанко Ивановић из Приштине, којем су Турци претили смрћу.³³ У пролеће следеће године у Србију су пребегла на караулу Гумниште Јошаничког среза два брата из Призрена због крвне освете. Арнаути су им напали на кућу и убили им једног брата, а они су убили двојицу Арнаута.³⁴ Наведени примери јасно показују да поједини Срби нису презали да одбране себе и своју част када је то било неопходно.

Поред побројаних, један од главних узрока пребегавања у Кнежевину Србију представљала је и насилна исламизација српског живља у Старој Србији. У пролеће 1839. године преко српске границе пребегли су Станко и Стана Нешић, брат и сестра из села Бријање Лесковачке казе. Наиме, Стану је насилно потурчио извесни Мустафа из истог села. Уграбивши прилику, она је побегла од њега уз братовљеву помоћ.³⁵ Више од годину дана касније у Србију је пребегла девојка Ђурђија из Ниша, коју је на Божић 1840. године насилно потурчио Сали Табашар из истог места.³⁶ Исте године у Србију је пребегао Маринко Трифуновић из Новопазарске казе са братом и девет чланова фамилије, гоњен од Арнаута који су намеравали да га убију и отму му ћерку.³⁷ Следеће године у Србију је пребегла Јелена,

28 АС, МФ – П, 1840, Р 12, А. Милосављевић – Попечитељству внутрених дела, Грамада, 2/14. септембар 1840; МУД – С, 1840, ДП, 1239, 1344.

29 АС, МУД – С, 1840, Ф Ш, Р 113, Ђ. Вучковић – Попечитељству внутрених дела, Мокра гора, 12/24. октобар 1840.

30 АС, МУД – С, 1841, Ф Ш, Р 183, Л. Бучовић – Попечитељству внутрених дела, Мокра гора, 6/18. јул 1841.

31 АС, МИД – И, 1841, рм 58, Ф Ш, Р 5, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. јун/7. јул 1841.

32 АС, МУД – С, 1842, ДП, 546.

33 АС, МУД – С, 1843, Ф I, Р 42, В. Теодоровић – Попечитељству внутрених дела, Алексинац, 8/20. фебруар 1843.

34 АС, МУД – С, 1844, Ф II, Р 2, М. Дамјановић – Попечитељству внутрених дела, Рашка, 12/24. април 1844.

35 АС, МУД – С, 1839, Ђ. Љотић – Попечитељству внутрених дела, Алексинац, 31. март/12. април 1839.

36 АС, МУД – С, 1840, ДП, 1079; МИД – В, 1840, Ф IV, Р 101, Ц. Рајовић – М. Обреновићу, Топчидер, 16/28. јул 1840.

37 АС, МУД – С, 1840, Ф IV, Р 188, П. Весовић – Попечитељству внутрених дела, Рашка, 22. март/3. април 1840.

удовица Ђоке Живановића из Новог Пазара, са ћерком и троје мале деце, зато што су Турци хтели да јој отму ћерку и насилно је потурче.³⁸ Спас од исламизације потражио је у Србији и Стојан Грбовић из Призрена, који је у пролеће 1843. године пребегао на Рашком састанку (Јагодић 2016: 18).³⁹ У јесен исте године, из истог узрока у Србију је прешла девојка Стојана из села Горњег Матејевца у Нишкој кази.⁴⁰ Браћа Михаиловић из села Избице у Новопазарској кази, о којима је већ било речи, пребегли су у Србију зато што су Турци наумили да потурче њихову сестру. Две године касније, митрополит рашко-призренски Игњатије успео је да уз помоћ власти избави неколико жена које су Арнаути неколико година раније потурчили. Једна од њих је родила ћерку, која није била крштена и која није могла да живи у Призрену као хришћанка. Из тог разлога митрополит ју је, када је уграбио згодну прилику, тајно пребацио у Србију и бригу о њој поверио митрополиту српском Петру Јовановићу (Јагодић 2016: 18–19). Изношење конкретних примера имало је за циљ да се у меру, у којој нам то омогућава архивска грађа српског порекла, прикаже живот српског народа у Старој Србији.

Промене које су најављене у Османском царству обнародовањем Хатишерифа од Гилхане (1839) изазвале су велике потресе у земљи. Отпор антиреформски расположених муслимана, у којем су највише предњачили Арбанаси, који су одбијали да плате државне порезе и служе у редовној војсци, имао је за резултат да су године које су уследиле после прокламовања Хатишерифа, биле године константних немира и анархије. Антиреформска пропаганда створила је слику да су главни кривци за прокламовање реформи хришћани. У оваквим околностима уследиле су велики прогони хришћанског становништва, па самим тим и српског живља на простору Старе Србије. Плима арбанашког незадовољства достигла је свој врхунац у антиреформном покрету Дервиша Цара (1843–1844), током којег је српски народ у Старој Србији био суочен са до тада невиђеним таласом насиља. Побуну Дервиша Цара угушиле су регуларне трупе Османског царства – низам. Присуство низама на подручју захваћеном побуном, омогућило је да се отпочне са спровођењем реформи и на територији Старе Србије. Анархично стање које је владало у Старој Србији првих година након прокламовања Гилханског хатишерифа довело је до исељавања многих српских фамилија у Кнежевину Србију.

38 АС, МУД – С, 1841, Ф III, Р 158, II. Весовић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 22. октобар/3. новембар 1841.

39 Стојанова сестра била је насилно потурчена у Призрену. АС, МУД – С, 1843, Ф II, Р 14, II. Весовић – Попечитељству унутрених дела, Рашка, 15/27. март 1843.

40 АС, МФ – II, 1843, Ф VI, Р 43, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада, 18/30. октобар 1843.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије (АС)
 Збирка Радослава Перовића (ЗРП)
 Лични фонд Илије Гарашанина (ИГ)
 Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД – И)
 Министарство иностраних дела – Внутренје одељење (МИД – В)
 Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД – П)
 Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (МУД – С)
 Министарство финансија – Одељење промишљености (МФ – П)
 Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)
 Исписи (И)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Андонов–Полјански 1977: *Бриџански документи за историјата на македонскиот народ. Серија четвртиа (1840–1856), Том II (1840–1847)*. Под редакција на Христо Андонов–Полјански. Скопје: Архив на Македонија.
 Задушбине Косова 1987: *Задушбине Косова. Споменици и знамења српског народа*. Призрен–Београд: Епархија Рашко-призренска: Богословски факултет у Београду.
 Јуришић 1852: Гедеон Јосиф Јуришић. *Дечански њрвенац. Описание манасџира Дечана, Диџлома краља Дечанског, описание Иџекске Патриаршије, многи сџари зданија, многи месџа сџаре Србије и Косовског џоља*. Нови Сад: Народна књигопечатња Данила Медаковића.
 Перуничкић 1978: *Алексинац и околина*. Београд: Скупштина општине Алексинац.
 Џамбазовски 1979: *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, џом I, књига I*. Прир. Климент Џамбазовски. Београд: Архив Србије: Архив на Македонија.

ШТАМПА

Gazeta di Zara (1840).
Новине Србске/Србске новине (1839–1844).
Србске народне новине (1840, 1843–1844).

ЛИТЕРАТУРА

Андрејевић 2003: Севделин Андрејевић. *Нишке буне. Ослободилачки џокреџи од 1833. до 1842. џодине*. Ниш: Просвета.
 Jagodić 2015: Miloš Jagodić. „Failed Conspiracy: Organisation and Preparation of the Serbian Uprising against Ottoman rule in 1840–1841“, *Limes plus* 3, 39–62
 Јагодић 2016: Милош Јагодић. *Србија и Сџара Србија (1839–1868). Наслеђе на јују*. Београд: Еволута.
 Љушић 2011: Радош Љушић. *Вујкина враџа. Хроника џодџорског села Исџок. Први део*. Београд: Фреска.
 Мантран 2002: *Исџорија Османског царсџтва*. Приредио Роберт Мантран. Београд: Клио.

- Недељковић 2012а: Славиша Недељковић. „Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године“. *Устџанци и њобуне Срба у Турској у XIX веку (њоводом 170 њодина од издијања Нишке буне)*. Зборник радова. Гл. и одг. ур. Радомир Виденовић. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 7–23.
- Недељковић 2012: Славиша Недељковић. „Српски народ на Косову и Метохији од Грчког устанка до проглашења Хатишерифа од Гилхане (1821–1839)“. *Српске сџудије* 3, 255–277.
- Недељковић 2014: Славиша Недељковић. „Устанак Арбанаса против турских власти у Скопском и Косовском пашалуку 1844. године (побуна Дервиш–Цара)“. *Исџираживања* 25, 249–260.
- Ортајли 2004: Илбер Ортајли. *Најдужи век имџерије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Стојанчевић 1971: Владимир Стојанчевић. *Јужнословенски народи у Османском царсџиву од Јегренској мира 1829. до Париској конџреса 1856. њодине*. Београд: Издавачко-штампарско предузеће ППТГ.
- Стојанчевић 2008: Владимир Стојанчевић. *Исџоријска џрошлосџи Срба у Меџохији од краја XVIII века до срџско-џтурских раџова 1876–1877/78*. Власотинце: Друштво за очување културног наслеђа и традиционалних вредности власотиначког краја.
- Тодоровски 1984: Глигор Тодоровски. *Реформџије на џолемџије евроџске сили во Македонија (1829–1909) I. Реформџије во Македонија до Илинденскојо восџиание*. Скопје: Студенски збор.
- Шешум 2017: Урош Шешум. *Србија и Сџара Србија 1804–1839*. Београд: Филозофски факултет у Београду.
- Shaw–Shaw 1977: Stanford Shaw–Ezel Kurel Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II. Reform, Revolution and Republik: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aleksandar M. SAVIĆ

SERBIAN PEOPLE IN OLD SERBIA (1839–1846)

SUMMARY

Proclamation of the famous Gulhane Hatt-i Sharif, the reform act that announced the equality of all subjects of the Ottoman Empire regardless of their religion, started a new age – Tanzimat period (1839–1876), during which a wide program of reforms was initiated that transformed the institutional, economic and social order of the Empire. However, the Tanzimat period did not manifest itself only as the period of renewal, it was the age of great discord and uprising in the Ottoman Empire. Gulhane Hatt-i Sharif did not improve the position of the Serbian people in Old Serbia, where, during the first years after the proclamation of the reform act, constant anarchy ruled. During these years, the Arnaut oppression over the Serbian population became regular, which resulted in a mass migration of Serbian families into the Principality of Serbia. The situation temporarily stabilized after the suppression of the Arnaut anti-reform insurrection of Dervish Cara (1843–1844), after which the implementation of Tanzimat reform started in the territory of Old Serbia.

Key words: Ottoman Empire, Gulhane Hatt-i Sharif, Old Serbia, Serbian people, Arnaut.